

HÜSE LAJOS

Szűz Mária zsebkendőjének keleti csücskében

Fónai Mihály, Pénzes Mariann és Vitál Attila [szerk.]:
*Etnikai szegénység, etnikai egészségi állapot? – A cigány népesség
élethelyzete és a kitörés lehetőségei Északkelet-Magyarországon*
Krúdy Könyvkiadó – Szocio East Egyesület, Nyíregyháza, 2007

A kötet – szerkesztői szándéka szerint – egyfelől empirikus adatgyűjtések mentén fogalmaz meg kimunkált állításokat a Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében élő cigány népesség helyzetéről, másfelől megkérdőjelezi a feltárt helyzet etnicitását. „A (címben szereplő) kérdő mód alkalmazásával álláspontunkat is jelezzük: a cigányok szegénysége nemcsak etnikai eredetű, főként nem etnikai okú, és »etnikai egészségi állapotról« sem beszélhetünk.” Az erősen előítéletes, szegregációra hajlamos magyar társadalom viszonyait ismerve ez nem tűnik könnyű feladatnak. A kötet tanulmányainak jelentős része mégis képes a szegénység kultúrájából, az egymást erősítő egyenlőtlenségekből levezetni annak magyarázatát, hogy mitől ennyire rossz a vizsgált népesség szociális helyzete és egészségi állapota. Az eredmények általánosíthatósága érdekében az egyes szerzők hangsúlyozzák, hogy a hazai cigányságon kívül is léteznek peremhelyzetbe szoruló, a kirekesztettséggel és létfenntartási gondokkal küzdő csoportok – esetükben vélhetően hasonló képet tárhatnánk fel. Ugyanakkor mégis felmerülhet az olvasóban a kérdés, hogy az etnikai hovatartozás mentén tematizált kötetben végül mennyire sikerül elszakadni ettől a vezérfonaltól.

A szerkesztői célkitűzéseket erősíti Nagy Andrea, aki *A kisebbségvédelem lehetőségei az Európai Unióban* c. tanulmányában a romák hátrányos helyzetének megismeréséhez tágabb értelmezési kereteket kíván adni az olvasó kezébe – elsősorban jogelméleti síkon. A jogegyenlőség, esélyegyenlőség alapelveinek szembeállításával jellemzi a diszkrimináció fogalmát, a hangsúlyt a kívánatos, helyes állapot bemutatására helyezve. Bár a hazai állapotok felett siránkozva gyakran tekintgetünk az Európai Unióra (hol vágyaink tárgyát keressük benne, hol szigorú mércéinek igyekszünk megfelelni), a szerző igen alapos jogtörténeti fejezeteket szán a megnyugtatóra: az EU sem az esélyegyenlőség bölcsőjében született, és járni is apró léptekkel tanult. Ebben a tanulási folyamatban jelentős szerepet játszott az EU 2004-es kibővítése, melynek következtében a mintegy 12 milliós cigány népesség a közösség legnagyobb lélekszámú etnikai kisebbségévé vált. Ennek jelentősége abban áll, hogy vélhetően az EU által kínált problémamegoldó stratégiák – a hátrányos megkülönböztetés elleni küzdelem, valamint a hatékonyabb érdekérvényesítés kiépítése – honosítása mentén fognak zajlani a lassan kiteljesedő hazai folyamatok is.

Filepné Nagy Éva, Fónai Mihály és Fábián Gergely a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Területfejlesztési Tanácsának megyei szintű egészségügyi és szociális fejlesztési koncepciójába integrálva valósították meg csaknem 1500 háztartásra kiterjedő, reprezentatív felmérésüket. A *Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei népesség szociális helyzete és egészségi állapota* c. tanulmányban öt területre koncentrálva mutatják be a megye társadalmát: a jövedelmi helyzetet, a háztartás- és lakásviszonyokat, az életmód és egészségi állapotot, a mentális státuszt és az ellátórendszerek igénybevétele feltérképezésével. A mintán belül az etnikai hovatartozást egyrészt a romák önbesorolása, másrészt a kérdezőbiztosok klasszifikációja alapján állapították meg. Az etnikai identitás vállalása alapján a megye háztartásainak 7 százaléka, a lakosság 10,5 százaléka roma, amely mintegy háromszorosa a 2001-es népszámlálás – ugyancsak önbevalláson alapuló – adatainak. Egyébként a tanulmány ritkán tér ki a roma háztartásokban tapasztalható jellemzőkre, megállapításaiból nem, vagy csak nehezen következtethetünk a kötet témájának megfelelő adatokra. Igaz, a szerzőknek ez nem is célja – a komplex megyei stratégia alapozó kutatását sokkal inkább zsinórmértékként ajánlják, részint a következő tanulmányok értelmezéséhez, részint a más megyékkel való összehasonlításhoz.

Ennek megfelelően a kötet következő tanulmánya már kifejezetten a romák egészségi állapotát igyekszik bemutatni, 500 Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei roma háztartásban folytatott adatgyűjtés elemzése révén. *Fónai Mihály és Pénzes Mariann A cigány népesség egészségi állapotának összevető Északkelet Magyarországon* című tanulmányában kap leghangsúlyosabb szerepet a bevezetőben közölt szerkesztői szándék. A térségben élő romák kirekesztettsége, alacsony iskolai végzettsége, elképesztően rossz munkaerő-piaci helyzete, lakásviszonyai egymásra épülő, egymást erősítő struktúrát alkotva okoznak egészségügyi, mentális problémákat, melyeket tovább súlyosbíthat a többségi társadalom képviselői által működtetett egészségügyi rendszer és a roma lakosság közötti kulturális és kommunikációs szakadék. A szerzők szoros kapcsolatot tártak fel a szociális státuszt és az egészségi állapot között, az egyéni életvezetés által meghatározott, valamint a megyei romák többségére jellemző „gettó-életmód” meghatározta faktorokat egyaránt figyelembe véve. A tanulmányban részletesen ismertetett adatokra támaszkodva a szerzők feltételezik, hogy a rossz egészségi-mentális állapot „egyszerre következménye a sokdimenziós kirekesztődéseknek, és egyszerre mutatója ennek a helyzetnek”, amennyiben jól mérhetően és standardizálhatóan jelzi a kirekesztést, kirekesztődést.

Erre a megállapításra rímel *Fónai Mihály és Vitál Attila* a „ballagásügyéről” elhíresült Tiszavasvári roma populációját bemutató tanulmánya, *Azonosságok és eltérések a tiszavasvári magyarcigány és oláh-cigány lakosság élethelyzetében és egészségi állapotában* címmel. A település valószínűsíthető 400 cigány háztartása közül 284 felkeresésével gyűjtött adatokat öt dimenzió mentén elemezték: szocio-demográfiai mutatók, jövedelmi helyzet, problémák és támogatórendszerek, egészségi állapot és az ellátórendszerek igénybevétele, valamint a településsel szemben támasztott elvárások mentén. A vizsgált háztartásfők 5 százaléka sem szerzett az általános iskolánál magasabb végzettséget, és csupán 14 százalékuk fog-

lalkoztatott. A családok jellemzően szociális transzferekből élnek. Az életkörülmények javításához az iskolázottság színvonalát érdemben emelni kellene, ám a szerzők megállapítása szerint a cigány tanulók jelentős része komoly problémákkal küzd a város általános iskoláiban, és magas az iskolából kimaradók, valamint az évismétlők aránya is. Úgy tűnik, hogy a marginális helyzet, a mélyszegénység tartósan jelen lesz Tiszavasvári roma lakosságában. Ezért is meglepő, hogy a vizsgált populációban előforduló betegségek köre nem tér el alapvetően a hazai lakosságétól, noha néhány tipikus területet kiemelték a szerzők – a „civilizációs” betegségeket, a szív- és érrendszeri, a légzőszervi, valamint az idegrendszeri betegségeket –, melyeket a szegénységből és kirekesztődésből levezethető életkörülményekkel, életmóddal is magyarázhatunk. A tanulmányt a helyi vezetésnek szánt megoldási javaslatok zárják, ezek közül is kiemelném az integrált oktatás jelentőségét.

A Fónai–Pénzes szerzőpáros által is fémjelezett, 500 háztartást felölelő vizsgálat „ifjúsági szekcióját” prezentálja Huszti Éva 12–18 év közötti cigány fiatalok jólléte és életmódja Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében c. tanulmánya. Miután a korcsoportra vonatkozó kérdések megfelelnek a nemzetközi standardként a nyolcvanas évek óta alkalmazott HBSC-felmérésnek (Health Behaviour in School-aged Children), az eredmények más ifjúságkutatásokkal is összevethetőek. Az már a tanulmány elején egyértelművé válik, hogy a megkérdezett fiatalok nem a koruknak megfelelő osztályokba járnak, valamint jól érzékelhető az általános iskola befejezését követő lemorzsolódás, a továbbtanulás végleges akadályoztatása. Az iskolázottság mutatóiban tapasztalható hátrányok ellenére megfigyelhető, hogy a mintába kerülő cigány fiatalok önképe, egészségképe, sőt, a családtervezéssel kapcsolatos válaszaik (terveik) is egyre inkább közelítenek a többségi társadalomra jellemző tendenciákhoz. Ugyanezen területeket objektív módon megvizsgálva a szerző jelentős ellentmondásokat tapasztalt: korai szexualitást, a védekezés hiányát, a depresszióra való magas hajlandóságot. Ennek mentén fogalmazódik meg az egészségfejlesztési, felvilágosító programok fontossága – erre a szerző konkrét javaslatokat is tesz.

A kötet első felében erős az empiria, és ugyanígy erős az egyes tanulmányok közötti logikai szál is. Csupán néhány táblázatban, mondatban felejtettek ott a tanulmányok szerzői hibákat, rossz utalásokat, ez azonban némi korrektori munkával kiküszöbölhetővé válik az esetleges újrapozíciókban.

A kötet második felébe szerkesztett tanulmányok lényegesen más képet mutatnak. Alapjuk – egy kivételével – nem empirikus adatgyűjtés: egyes szakterületek képviselői ismertetnek a területükön megvalósuló roma-programokat. Ebből két dolog is következik. Egyrészt esetükben már nem lehet érvényesíteni a bevezetőben megfogalmazott szerkesztői alapelveket, hiszen ezek a tanulmányok direkt módon közelítik meg a romák élethelyzetével kapcsolatos problémákat, nem keresik mögöttük az underclass helyzetből levezethető, általános jellemzőket. Másrészt egyes írásokban tetten érhető, hogy a szerzők nem a programokat kritikus

szemmel elemző külsősként, hanem azokat „eladó” projekt-menedzserként jegyzik a tanulmányokat, így azokban megfigyelhetjük a pályázatok záródokumentumaira jellemző „betegséget”, miszerint a program kevésbé sikerült elemeit is a lehető legjobb színben igyekeznek feltüntetni.

Ez utóbbi megállapítás nem jellemző Nagy Józsefné *A védőnői munka lehetőségei a cigány családok egészségkultúrájának fejlesztésében* c. tanulmányára, amely korrekt és részletes leírást ad a védőnők családgondozási tevékenységéről. Ahogyan bevezető gondolatként írja: „a védőnői munka alapfeladata évtizedek óta alig változott”, ennek megfelelően stabil, kiértelt elemekből építkezik a tanulmány, kiváló tájékozódási alapot nyújtva azon szakemberek számára, akik a romák „ügyeiben járva” a helyi védőnőkkel kívánnak együttműködni. Ugyanakkor a kötethez ez a tanulmány igen lazán illeszkedik, mint ahogyan a védőnői szakma gyakorlatias bemutatásába is lazán, úgyszólván kötődések nélkül illesztette be a szerző a hátrányos helyzetről és a cigányságról írott fejezetet.

Bodnárné Kiss Katalin felső-tagozatos cigány tanulók énkép- és modellkövetési sajátosságait vizsgálta Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. A *Serdülő korú cigány tanulók jövőképe és modellkövetési sajátosságai* címet viselő tanulmánya – a szociális identitás alakulása szempontjából kiemelkedően fontos – 7–8. osztályos tanulók énképét, társas szerkezetét, csoportlétkörét, jövőképét mutatja be, olyan osztályokban végzett vizsgálatokra alapozva, ahol a roma önazonosságú (vagy az iskola által romának tartott) tanulók arány a 20–100 százalék közé esik. Empirikus jellege miatt ezt a tanulmányt a kötet első feléhez szerkesztettem volna, bár a szerző vitathatatlanul más módszerekkel, más értelmezési keretekben dolgozik. Ugyanakkor egyértelműen megmutatja, hogy miképpen alakul ki, azaz inkább miképpen reprodukálódik egy osztályközösségen belül – úgy mond „kicsiben” – a marginalizálódás, az elutasítottság stb., amely „nagyban” a kötet első felének tanulmányaiban, vagy számos más, mákkal kapcsolatos publikációban tetten érhető. Az iskolában elszenvedett negatív élmények, a szerepnélküliség, a közösségből való kizárás megélése, a szociális elismerés teljes hiánya minden egyes diák–diák és tanár–diák interakcióban megjelenik, mind mélyebbre ásva a romák és többségek közötti szakadékot.

A másság átélésének ettől a durva módjától védik meg a cigány gyermekeket a cigány többségű iskolák. Látszólag. *Kerülő Judit* a *Kitörési esélyek egy nyomortelepről* című tanulmányában igyekszik egy zömében romungrók lakta, gettósodott városrész spontán szegregáció útján „cigánnyá” vált általános iskoláján, annak fejlesztő programjain keresztül bemutatni, hogy itt, ebben a végletesen szegregált helyzetben is lehet esélyeket teremteni. Hiszen a programok valóban jók. Pusztán erre alapozva a szerző maga is elhiszi, hogy egyben esélyeket is teremtett, noha a telep beiskolázási adatai, a telepen élők életesélyei (vagy inkább esélytelenségei) éppen ennek ellenkezőjéről tanúskodnak. Mint ahogyan az is, hogy a kérdéses iskolát az önkormányzat a 2007/08-as tanévtől bezárta, tanulóit a város több iskolájába integrálta. A tanulmány javát egyébként a kalandos történetű Huszár-telep bemutatása teszi ki, amely – függetlenül az általam vitatott állítástól – nagyon jó.

A projektmenedzseri szemlélet uralkodik *Rozgonyi Ibolya Tanártovább-*

KÖNYVEKRŐL, FOLYÓIRATOKRÓL

képzések és roma felzárkóztató programok eredményei és tapasztalatai a Nyíregyházi Főiskolán c. tanulmányában is, amely nem több, nem kevesebb, mint amit a címe ígér. A pedagógus továbbképzések ismertetése mentén megtudhatjuk, milyen célok és elvek mentén válhatnak a gyakorló pedagógusok érzékenyebbé a cigányság problémáira. A programok sikere lemérhető a továbbképzésen résztvevők számával – de ez csak a képzőintézmény sikere, miközben semmit sem tudhatunk meg a képzések tényleges hatásáról. A roma felzárkóztató programok esetében is hasonló a helyzet – siker-elemek (a roma identitás erősödése, „roma-büszkeség”, esély a továbbtanulásra) keverednek a kudarc jeleivel (lemorzsolódás), miközben nem tudjuk eldönteni, hogy végül is az adott program, az abba fektetett energia és közösségi forrás (Phare) mekkora változást generált a romák élethelyzetében.

A kötet – melynek végén a tanulmányok egybeszerkesztett irodalomjegyzéke, valamint Szabolcs-Szatmár-Bereg megye térképére szerkesztett ábrák találhatók – sokszínűsége lehet előny, mint ahogyan hátrány is. A szociológiai témákban járatosak számára gazdag forrásanyagot kínál ez a kötet, amelyek túlnyomó része összehasonlító vizsgálatok hivatkozási alapjául is szolgálhat. Az erősen specializált érdeklődésű olvasókat természetesen zavarhatja, ha több tanulmány jelentősen eltér az általa hasznosnak ítélt tartalmak közlésétől. De ugyanezen specializált érdeklődésű olvasóknak tágabb kitekintést adhat, aminek akár gyakorlati haszna is lehet – gondolok például azokra a szervezetekre, akik nagy pályázatokban gondolkodva valós ismeretekre szeretnék építeni programjaikat, vagy azokra a helyi aktorokra, akik valós változásokat szeretnének generálni a romák, vagy bármely más marginalizálódott csoport felemelkedése, integrálása érdekében. Számukra ez a kötet valóságos kincseshánya.